

АЗАМАТТЫҚ ІС ЖҮРГІЗУ. СОТ ӨНДІРІСІ, 1-БӨЛІМ (1)

Азаматтық дауларды шешудің жария
жүйесі: сот реттеуі

Кітап: Азаматтық іс жүргізу. Сот өндірісі, 1-бөлім (1)

Дәріс: Азаматтық дауларды шешудің жария жүйесі: сот реттеуі

1. Азаматтық дауларды шешу жүйесіндегі негізгі үрдістер және азаматтық сот төрелігінің төрт түрі.
2. Бірінші үрдіс шеңберінде сот процесін бақылау үшін күрес түрлері.
 - 2.1 сот талқылауына қарсы институционалдық қысым;
 - 2.2 судьялардың сотқа дейінгі Іс Басқармасын кеңінен пайдалануы;
 - 2.3 сот шығыстары мен қаржыландыру жүйесіндегі өзгерістер;
 - 2.4 апелляцияларға сот рұқсаты;
3. Жария және жеке әділеттің (юстицияның) бинарлық жүйесі.

1. АЗАМАТТЫҚ ДАУЛАРДЫ ШЕШУ ЖҮЙЕСİNДЕГІ НЕГІЗГІ ҮРДІСТЕР ЖӘНЕ АЗАМАТТЫҚ СОТ ТӨРЕЛІГІНІҢ ТӨРТ НЫСАНЫ

Азаматтық дауларды шешу жүйесіндегі негізгі үрдістер (Н.Эндрюс пікірі бойынша):

- 1) Сот талқылауын бақылауға және оларды неғұрлым тиімді етуге тұрақты талпыныстар;
- 2) Дауларды шешудің соттан тыс тәсілдерін, атап айтқанда, делдалдық пен төрелікті пайдалану басымдығы.

Сот процесін бақылауға және оның Англиядағы тиімділігін арттыруға қарсы күрестің негізгі көріністері (Н.Эндрюс):

- (1) сот талқылауына қарсы институционалдық қысым (сот талқылауынан жалтару және сотсыз реттеуге әрі делдалдыққа жәрдемдесу);
- (2) судьялардың сотқа дейінгі Іс Басқармасын неғұрлым кеңінен пайдалануы;
- (3) сот талқылауларына қатысатын заңгерлерге «ұтымсыз, тегін» сыйақы беру жүйесін кеңейту және қоғамдық, азаматтық заң көмегін шектеу;
- (4) апелляциялар бойынша шектеулер.

Екінші үрдіс-дауларды шешудің соттан тыс тәсілдерін, атап айтқанда делдалдық пен арбитражды барынша пайдалану.

Н. Эндрюс айтуынша, азаматтық сот ісін жүргізуді реформалауға және жетілдіруге бағытталған белсенді қызметке қарамастан, азаматтық сот төрелігінің баламалы көздеріне деген сұраныс азайған жоқ, іс жүзінде өсті.

Көп жылдық тәжірибеге негізделген келесі қорытынды жасауға болады: қазіргі заманғы сот жүйелерінің (яғни, «жария сот төрелігінің» қайнар көздері) медиация мен төрелік сияқты (яғни, «жеке сот төрелігінің» көздері) сот төрелігінің тартымды баламалы нысандарына айналуы және медиация мен төрелікті екінші орынға ығыстыратыны екіталай.

Қазіргі заманғы перспектива біреу ғана: яғни, ол сот төрелігінің мемлекеттік және жеке жүйелері бір-бірін толықтырып, бір-бірін қолдап отыратындығын мойындау. Осы мағынада қоғамдық және жеке сот төрелігінің «бинарлық жүйесі» туралы айтуға болады (Н.Эндрюс).

Міндет бинарлық (қос немесе қосарлы) жүйенің барлық элементтерін жетілдіруді одан ары жалғастыру болып табылады. Атап айтқанда, бұл:

- сот жүйесінің неғұрлым тиімді жұмысын қамтамасыз ету;
- әділ және тиімді төрелік пен делдалдықты қамтамасыз ету;
- азаматтық дауларды шешудің мемлекеттік және жеке жүйелерінің үйлесімді қатар тіршілік етуіне жәрдемдесу.

Англияның азаматтық сот төрелігінің нысандары (Н.Эндрюстің айтуынша):

1. Дауларды сот арқылы шешу;
2. Дауларды төрелік арқылы шешу;
3. Дауларды делдалдық жолмен шешу;
4. Жанама реттеу, яғни тараптардың өзара реттеу туралы тікелей келісімге келуі.

Осылайша, азаматтық сот төрелігінің төрт түрі – бұл соттар, төрелік, делдалдық және жанама реттеу.

Осы «төрт нысанның» алғашқы үшеуі бейтарап үшінші тараптың немесе үшінші тараптар тобының, яғни делдалдардың, төрешілердің және судьялардың болуына байланысты. Осы 3 жағдайда шешімді

аталған бейтарапты жақ қабылдайды (соттың шешімі немесе төрелік соттың шешімі); немесе делдалдық жағдайында, процесс бейтарап үшінші тараптың қайырымды қызметтерін пайдалануды қамтиды, оның міндеті Үшінші тараптың түпкілікті шешімінсіз реттеуге жәрдемдесу болып табылады.

Делдалдықтың сот және төрелік реттеуден айырмашылығы:

Делдал төреші мен судьяға қарағанда шешім қабылдамайды. Делдалдық шеңберінде дауды қалай реттеу керек және қандай жағдайда реттеу керек екендігін тараптардың өздері шешеді.

Сонымен қатар, төреші мен судья даудың барлық тармақтарын қамтитын акті шығару жолымен шешім қабылдай алады және қабылдауы тиіс.

2. БІРІНШІ ҮРДІС ШЕҢБЕРІНДЕ СОТ ПРОЦЕСІН БАҚЫЛАУ ҮШІН КҮРЕС ТҮРЛЕРІ

2.1 Сот талқылауына қарсы институционалдық қысым

Әңгіме сот талқылауынан жалтару жөнінде және реттеу мен делдалдыққа жәрдемдесу туралы болып отыр.

Дауларды шешу жөніндегі соттардың қызметіне қазіргі уақытта қауіп төніп отыр. Сот талқылауының негізгі бөлігі сот процесінен жалтаруға байланысты. Судьялар жалтарудың осы схемасын жеңілдетуге және басқаруға тартылып отыр.

Англиядағы азаматтық үдерістер сирек орын алады (АҚШ-та да жағдай осындай болып отыр). Көптеген іс-әрекеттер сотсыз және тергеусіз аяқталады, өйткені дауласушылардың көпшілігі соттарды араластырмайды және ресми азаматтық істердің қаралуына да тартылмайды.

Сот талқылауына қатысушы болған адамдардың көпшілігі сот процесінен өтпейді, себебі іс, не сотқа дейінгі сатыда реттеледі, не жеңілдетілген сот шешімі нысанында әлде басқа нысанда соттың түпкілікті тыңдауына дейін жеткізілмейді.

Бүгінгі таңда Англиядағы азаматтық даулардың 90% сот тыңдауы кезеңіне дейін жетпей, сотқа дейінгі сатыда шешіледі. Судья куә айғақтарын тыңдағаннан кейін мәні бойынша түпкілікті шешім шығаратын жағдайлардың салыстырмалы түрде аз пайызы ғана қалады.

Көпшіліктің пікірі бойынша, ағылшынның «жалпы құқығының» азаматтық процесі орталығында тарихи әрдайым «сот процесі» болған еді. XIX ғасырдың ағылшын соттарында судья мен алқабилер алдында ауызша тыңдау арқылы өтетін.

Қазіргі уақытта Англиядағы азаматтық процестерді көп жағдайларда алқабисіз жалғыз отырған судья жүргізеді.

Англиядағы алқабилер соты қазіргі уақытта күрделі қылмыстық істермен (мысалы, кісі өлтіру, зорлау, қарулы тонау) және диффамация үшін азаматтық талап-арыздармен (тіпті мұнда да жалғыз судьяның сот талқылауын жүргізуге мүмкіндігі бар) немесе полицияның заңсыз әрекеттерімен (азаптау, қасақана соттық қудалау және жалған түрмеге қамау) шектеледі.

Н. Эндрюстің айтуы бойынша, 1966 жылы Англияның азаматтық соттары осы ерекше талап-арыздардың түрлеріне алқабилер сотының жіберілмеу үрдісін кері қайтарғысы келмейтіні айқын болды (бұл АҚШ-тағы «жалпы құқық» шеңберіндегі іс-әрекеттерде конституциялық қорғалатын алқабилер сотының атағына жақын келмейді).

Сотқа деген «біржақты» көзқарасты 6 кезеңнен тұратын ағылшынның азаматтық сот өндірісінің тек 4-ші кезеңі (сатысы) ғана сот өндірісіне қатыстылығынан байқауға болады.

Ағылшын азаматтық сот өндірісінің кезеңдері (сатылары, фазалары) (Н.Эндрюс):

- (1) алдын ала әрекет фазасы;
- (2) басталуы және өтініш хаттар;
- (3) тараптардың іс жүзіндегі дәлелдемелерді, сараптамалық дәлелдемелерді дайындауы және тараптар арасында құжаттар алмасу («дәлелдемелерді ашу»);
- (4) сот талқылауы;
- (5) апелляция;
- (6) құқық қолдану.

Кітап: Азаматтық іс жүргізу. Сот өндірісі, 1-бөлім (1)

Дәріс: Азаматтық дауларды шешудің жария жүйесі: сот реттеуі

Азаматтық талап-арыз азаматтық сот ісін жүргізудің осы кезеңдерінің әрқайсысы арқылы өтуі мүмкін (бірақ міндетті емес).

Алғашқы үш кезеңнің әрқайсысын сот талқылауына дайындық ретінде ғана емес, сонымен қатар сотқа дейінгі кезеңде дауды реттеу немесе тоқтату үшін қосымша мүмкіндік ретінде қарастыруға болады.

2.2 Судьялардың сотқа дейінгі Іс Басқармасын кеңінен пайдалануы

Сотқа дейінгі іс басқармасы іс жүргізуді ұйымдастыру нысаны ретінде халықаралық қолдауға ие. Атап айтқанда, Америка заң институтының қағидаттары УНИДРУА қағидаттары (ұсынымдық сипаты бар) сот «дауды әділ, тиімді және ақылға қонымды шешуге қол жеткізу үшін қарастыруды белсенді түрде басқаруын» ұсынады.

Бүгін ағылшын соттарына «істерді басқару» бойынша кең өкілеттіктер берілген. 1995-96 жылдардағы өз есептерінде Лорд Вульф бұл әдісті Сот төрелігінің Үлкен сотындағы барлық сот процестерін қоса алғанда, реформалар үшін негіз ретінде қабылдады (бұл үдеріс графтық соттарындағы аса қымбат сот процестерін және Үлкен соттың барлық әрекеттерін қамтиды).

Іс басқармасының (істі басқарудың) негізгі функциялары (Н.Эндрюс):

- 1) Тараптардың делдалдықты іс жүзінде мүмкін болған жерде жалғастыруға итермелеуі;
- 2) Істің тым баяу және тиімсіз дамуының алдын алу;
- 3) АСЕ 1-бөлігіндегі «негізгі мақсат» талап ететіндей сот ресурстарын тепе-тең бөлуді қамтамасыз ету.

Істі басқару келесі дәрістердің бірінде егжей-тегжейлі қарастырылады.

Н.Эндрюстің айтуынша, Лорд Нойбергер сот процесін жүргізуді қоса алғанда, басынан бастап сотқа дейін іспен айналысатын жекелеген судьяларды қамтитын күрделі мультитрек (көп жолды) істерінде іс жүргізуді қарқындатуды ұсынған еді. Ол былай деді: «азаматтық сот процестерін жүргізуге біздің көзқарасымыздағы Революция, іс жүргізуді енгізу аяқталмаған болып табылады. Осы төңкерісті аяқтауға көмектесетін тиісті тәжірибесі бар судьяларға істерді тағайындауға жәрдемдесу үшін ... шаралар енгізу қажет». Демек, әңгіме ағылшын азаматтық процесін одан әрі реформалау қажеттігі туралы болып отыр.

Лорд Нойбергер өз ұсынысының 4 басты артықшылығын көрсетеді:

- (1) заңгерлердің мерзімдерді ұстануға бел буғандығы, судьялардың барлық кезеңдерде істің «шыңында» болуы фактісі арқылы қолдау табатын болады;
- (2) «сот уақытының» аздау бөлігі «жеделдетуге» жұмсалатын болады, себебі істің мән-жайымен бұрынғы судья танысады;
- (3) істерді басқару жөніндегі шешімдер жақсы хабардар етіледі, ал «формальды» басқарушы шешімдер азаяды, бұл күрделі жағдайларда істерді жақсырақ есепке алуды талап етілетінен байқауға болады;
- (4) іс ең алдымен, кездейсоқ түрде түрлі сот араласуына ұшырамайды, дәйекті түрде қаралатын болады.

2.3 Сот шығыстары мен қаржыландыру жүйесіндегі өзгерістер

Лорд Джексонның азаматтық істер бойынша сот талқылауларына жасаған шолуы шығыстар мен қаржыландырудың барлық тақырыбын бақылауға қойды. «Вульф реформалары» (1994-1999 жж.) азаматтық сот өндірісінің қымбат болуы проблемасын жеңілдетеді деп күтілген еді, бірақ жағдай жақсармады.

Лорд Нойбергер 2012 жылы осы салаға мынадай баға берді: «соңғы он жыл ішінде азаматтық сот процестеріне жұмсалған шығындар өсе берді. Бұл тұрғыда негізгі мақсаттарының бірі шектен тыс сот шығындарының өсімін табу болған Вульф реформалары нәтижесіз болды. Шын мәнінде, мен Вульф реформалары сот шығындарын одан әрі ұлғайтқанына өкініш білдіремін. Әрине, реформалардың ... алдын ала шығындары болады, бұл әсіресе істің басым көпшілігі сотқа түскенше шешіліп жатқанын ескере отырсақ, өкінішті-ақ».

Сэр Руперт Джексон жасаған екі негізгі ұсынысы мынадай еді:

- (1) «табыс гонорары» және сыйлық ақы (заң шығындарын төлегеннен кейін заңгерлердің сыйақысы) жеңген тарап сот процесінде жеңілген тараптың есебінен өтеуін тоқтатады. Алайда, істі жеңіп шыққан клиент өз адвокатына табыс үшін ақы төлеуге тиіс;
- (2) американдық стильде күтпеген шығыстарды төлеу туралы келісімдер енді заңдастырылды, яғни

жеңген адвокаттар Жеңіс күлшесінің пайыздық бөлігін алады (нақты шектеулі ең жоғары деңгей 25% аспауы керек), бірақ төлем деңгейі реттелетін болады. Жеңілген жауапкер жеңген Тараптың әдеттегі шығындарын (табыс үшін пайыздық алым емес) төлеуге міндетті болады.

Джексонның ұсыныстары Цукерман тарапынан қатаң сынға ұшырады. Алайда, осы сын-ескертпелерге қарамастан және жалпы кеңестерден кейін Үкімет 2011 жылы Джексон есебінің негізгі ұсыныстарын орындайтынын жариялады. Бұл өзгерістер 2012 жылғы құқықтық көмек көрсету, құқық бұзушылық жасағаны үшін үкім мен жаза шығару туралы Заңның 2-бөліміне енгізілді.

2.4 Апелляцияларға сот рұқсаты

Барлық апелляциялар үшін бір талап қойылады: бірінші сатыдағы сотқа апелляцияның жылдам сұрау салуына жауап ретінде сот өз рұқсатын беруі талап етіледі.

Егер төмен тұрған сот рұқсат беруден бас тартса, апелляциялық сотқа рұқсат алу үшін жаңа өтінім берілуі мүмкін. Әдетте, апелляция инстанция бойынша келесі деңгейдегі азаматтық судьяға ауысады.

Ереже (АСЕ) апелляцияға рұқсат беру туралы шешімді реттейтін белгілерді (яғни, оған қойылатын талаптарды) анықтайды.

Апелляцияға тек келесі жағдайларда ғана рұқсат берілуі мүмкін:

- 1) сот апелляция табысты болады деп санаса;
- 2) апелляцияны қарауға тиіс өзге де дәлелді себеп болса.

Бұл өлшемдер (белгілер) апелляциялық жүйені уақытша, елеусіз, үмітсіз, тиімсіз және қымбат апелляциялармен ластауға жол бермейтін сүзгінің рөлін ойнайды.

3. ЖАРИЯ ЖӘНЕ ЖЕКЕ ӘДІЛЕТТІҢ БИНАРЛЫҚ ЖҮЙЕСІ

Н. Эндрюстің пікірі бойынша, сот төрелігінің Үлкен сотында алынған сот төрелігінің сапасы әсерлі болып қалууда. Бұл электрондық түрде қол жетімді түпкілікті шешімдердің үлгілері негізінде дәлелдене алады. Алайда, бұдан ешқандай қорытынды жасауға болмайды.

Сеніммен айтуға болатын бір нәрсе ғана бар: ағылшын азаматтық сот жүйесі қымбат және солай болып қала беретін түрі бар.

Осы және басқа да көптеген себептерге байланысты потенциалды тараптар, егер олар өз дауларын бейбіт жолмен реттей алмаса, делдалдық пен арбитражды таңдайды (және шын мәнінде бұл туралы алдын ала келіседі). Осылайша, коммерциялық тараптар сот жүйесін ескермейді.

Ағылшын соттары мен Біріккен Корольдіктің үкіметі, өз кезегінде, сот талқылаулары тек іскерлік даулар үшін ғана емес, сонымен қатар азаматтар берген қарапайым азаматтық талап қоюлар үшін де «соңғы инстанция» әдісі ретінде қаралуы тиіс деген пікірді қолдап отыр.

Мемлекеттік және жеке сот жүйесі арасындағы қатынастарды қалай анықтауға болады? Олар бәсекелес жүйелер болып табылады ма? Немесе олар, бірі делдалдарға әлде төрешілерге қомақты төлемдер жасайтын (және «жеке» деп белгіленген) ақылы жол бағыты, ал екіншісі (кіруі сот шығындарын төлеуге байланысты) «жалпыға қолжетімді» бағыт болып табылатын баламалы жүйелер ме?

Н. Эндрюс айтуынша таңдау жасалып қойған. Бірақ тараптар істі төрелікке бергендіктен немесе олар делдалдыққа кірісе бастағандықтан сот жүйесі жоғалып кетпейді. Іс жүзінде соттар медиация мен төрелікке көмек көрсету және жәрдемдесу үшін, сондай-ақ делдалдық реттеуге немесе төрелік шешімдерге ықпал ету үшін өзінің қазіргі заманғы жауапкершілігін мойындайды.

Н. Эндрюс сөзі бойынша, дәлірек айтқанда, осы екі жүйенің өзара қарым-қатынасын дауларды шешудің жеке және мемлекеттік жүйелерінің некесі ретінде дәрежеленуге болар еді.

Қорытынды

Сонымен, дәріс аясында біз азаматтық дауларды шешу саласындағы екі үрдісті қозғадық:

- 1) сот талқылауларын бақылауға және олардың тиімділігін арттыруға деген тұрақты батыллықтың болуы;
- 2) дауларды шешудің соттан тыс тәсілдерін, әсіресе, делдалдық пен төрелікті кеңінен қолдану.

Кітап: Азаматтық іс жүргізу. Сот өндірісі, 1-бөлім (1)

Дәріс: Азаматтық дауларды шешудің жария жүйесі: сот реттеуі

Мұның болашағы мемлекеттік және жеке жүйелер бір-бірін өзара толықтыратын «бинарлық (екілік, қос) жүйе» болып табылатынын мойындауда жатыр.

Мемлекеттің міндеттері бинарлық жүйенің барлық элементтерін, яғни соттардың, төреліктің және делдалдықтың қызметін жақсарту болып табылады.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Кудрявцева.Е.В. «Гражданское судопроизводство Англии». – М.: Издательский дом «Городец», 2008 г.
2. Эндрюс.Н. «Система гражданского процесса Англии: судебное разбирательство, медиация и арбитраж//пер. с англ.; под ред. Р.М.Ходыкина. М.: Инфотропик Медиа, 2012 г.-544 с.
3. Andrews N. «Andrews on Civil Processes». Vol. I. Intersentia, 2013 y.